

Miquel Nicolás

RENAIXENÇA O DOBLE PATRIOTISME REDEFINIT?

Nacionalisme espanyol i catalanitat (1789-1859). Cap a una revisió de la Renaixença

Joan-Lluís Marfany

950 pp., 2017, Barcelona, Edicions 62

Les societats modernes, malgrat els avenços científicotècnics, han seguit la pràctica immemorial de segregar relats mítics com a instruments de cohesió grupal. Es tracta d'elaborar interpretacions del passat que legitimen els projectes col·lectius del present. I això pel procediment de mesclar interessos, objectius polítics, documents i emocions, materials que s'acoblen en un discurs més o menys plausible, orientat al consens. Un aiguabarreig, al capdavant, no sempre fàcil de destriar. És un fenomen bastant generalitzat en contextos ben diferents: al marge i en paral·lel dels processos de construcció dels estats nacionals, en l'aparició o desenvolupament de moviments nacionalistes que aspiren a l'emancipació política i fins i tot en l'emergència de tènues reivindicacions regionals.

En l'àmbit de llengua catalana, l'elaboració de relats pseudohistòrics s'ha articulats principalment al voltant de dos moments. En primer lloc, els mites fundacionals, de contorns elàstics, que abracen des de la nebulosa conformació de la identitat i la llengua catalanes fins a l'etapa expansiva del segle XIII. En segon lloc, el mite de la Renaixença, principal suport discursiu del relat del catalanisme, en qualsevol de les seves modulacions contemporànies.

Com se sap, el mite de la Renaixença incorpora tota la càrrega ideològica del relat fundacional. Postula l'existència d'una continuïtat nacional, la catalana, que després de conèixer la plenitud de la tardor medieval (segles XIV i XV), s'hauria vist constrenyida en una llarga etapa de Decadència sociopolítica, lingüísticocultural i literària als temps moderns (segles XVI, XVII i XVIII). Una comunitat nacional somorta, que, des de la fi del Setcents i durant tota la primera meitat del segle XIX, per l'influx combinat de l'erudició Il·lustrada i la sensibilitat romàntica, hauria avançat cap al recobriment propi, cap al «renèixer» global del país, en totes les esferes de la vida pública. Encara més, la Renaixença, aquest procés de «desvetllament» col·lectiu, inicialment sense programa polític definit, liderada per prohoms i capitans d'empresa, per publicistes, erudits acadèmics, lletraferits i artistes, hauria menat a la gènesi del catalanisme polític, en la fase de maduració registrada a la fi del Vuit-cents. Aquest relat, que comença a teixir-se en vida d'alguns dels seus protagonistes (López Soler, Milà i Fontanals, Balaguer, la nissaga dels Rubió...) i

va enriquant-se amb les aportacions d'Almirall, Prat de la Riba, Soldevila o Vicens Vives, entre molts d'altres, acabarà penetrant, al llarg del segle XX, la majoria de la societat catalana, com a *humus* explicatiu, memòria immediata i filtre perceptiu de consens, quant a les formes d'organització social, els discursos públics i les pràctiques polítiques. Amb la transició i la restauració democràtica, el mite de la Renaixença trobarà un amplificador magnífic en l'ensenyament i els mitjans de comunicació, de manera que manuals escolars, obres de divulgació o informacions periodístiques se'n fan ressò, repetint-ne els axiomes com a mantres d'una realitat històrica no qüestionada. Un llibret d'Oriol Pi de Cabanyes en va destil·lar els eixos bàsics, en un moment en què a la Catalunya descentralitzada estava a punt de produir-se l'adveniment del pujolisme. Però l'extensió del tòpic, i dels *topica* que l'acompanyen, es pot resseguir fins avui mateix.

Dit altrament, el discurs de la Renaixença ha esdevingut no sols un cànon interpretatiu sinó també, i sobretot, un lloc comú, en el sentit sociològic del terme, que no serà fàcil eradicar. Perquè a mesura que el nostre nivell de coneixements és més dens i, sobretot, que conspicus investigadors ens obren els ulls, el mite es desfà com un castell de sorra vora mar. Vistes les derivacions mediàtiques del cas, no és sobrer recordar que en la comprensió del que pugui ser això que anomenem «Renaixença» passa com en la pràctica del periodisme sense escrúpols. En efecte, la recomanació «que la veritat no t'espatlli un bon titular» sembla la divisa amb què historiadors, polítics, ensenyants o periodistes s'han situat davant el problema. Val a dir que el grau de responsabilitat no és idèntic per a tots aquests gremis. La divisió del treball i la jerarquització del coneixement són clars. Correspon als professionals de la història d'actuar amb acuitat i honestedat, a fi de proveir el conjunt social de relats vertaders, clars i matisats, a partir dels quals cada grup i cada individu dissenyi els projectes vitals o polítics que estimi adients.

Aquest és el corol·lari que gravita sobre el llibre que ens ocupa i que l'autor, de manera elegant, amb una contenció i prudència que l'honoren, només insinua. I això que, a tenor del cúmul ingent de dades que ha reunit al llarg d'un voluminós recull de més de nou-centes pàgines, podria haver desmuntat amb més virulència els falsos suports del mite renaixencista. No és, però, l'estil de Joan-Lluís Marfany (Barcelona, 1943), l'autoritat del qual en aquest debat està acreditada per una llarga i fecunda trajectòria investigadora, que, paradoxalment, no ha tingut tot el ressò que mereix. Format en el rigor metodològic i la perspiciàcia expositiva dels historiadors anglosaxons de les tradicions inventades, Marfany ha projectat la seva capacitat d'exhumació documental i processament interpretatiu a repensar el passat, com un *continuum* en què s'interrelacionen vida econòmica, moviments socials,

activitat política i produccions culturals. Al capdavant facetes interdependents d'una realitat que s'ha de documentar minuciosament i analitzar sense apriorismes amb dos jocs de lents, les microscòpiques i les macroscòpiques. Per això els seus treballs se situen en un terreny de cruïlla entre la història cultural i literària, la sociolingüística històrica i l'anàlisi històrica de les mentalitats. Recordem que Marfany és autor, a més d'una pila d'articles especialitzats, de monografies capitals per a la història de la Catalunya contemporània, com *La cultura del catalanisme. El nacionalisme català en els seus inicis* (1995), *La llengua maltractada. El castellà i el català a Catalunya dels segles XVI al segle XIX* (2001) o *Llengua, nació i diglòssia* (2008).

Com es desprèn del títol, Marfany estudia el període que va de l'esclat de la Revolució Francesa a la restauració dels Jocs Florals de Barcelona. Copsem l'objectiu de l'estudi en les paraules de l'autor al pròleg del llibre, que ell intitula «Justificació»: «Que en això que se sol anomenar “la Renaixença” no hi va haver cap propòsit de fer renèixer res és, a hores d'ara, l'evidència mateixa... només cal recordar que el moment històric... és exactament aquell en què el procés diglòssic va assolir el seu zenit i que els promotors entusiastes d'aquest triomf són exactament els mateixos que la van protagonitzar, la suposada renaixença... “La renaixença”, doncs, no va ser cap renaixença, però aleshores, ¿què va ser? Aquesta és la pregunta a la qual el meu treball voldria donar resposta».

I la resposta que troba Marfany s'organitza en un dens estudi que, descomptat el preàmbul, s'estructura en cinc parts, a partir de les paraules clau que els donen títol. A la introducció, «Burguesia i Nació», Marfany revisa com es produeix a la fi del segle XVIII la gènesi d'una burgesia catalana amb interessos connectats en l'agricultura, el comerç i la indústria. Si bé és aquesta darrera activitat la que marca la pauta dels interessos, les actituds, la sensibilitat i el llenguatge d'aquesta nova classe, que al llarg del mig segle següent maldarà per arraconar els reductes de l'Antic Règim. La llengua pública d'aquest grup és el castellà, encara que té el català com a llengua de la privacitat i de bona part de les relacions interpersonals. I el seu marc de referència política és la Nació, la nació espanyola, per descomptat, però una nació nova, de dret i sobirania popular, que es concep sota l'ideari liberal importat de la França revolucionària i molt ràpidament propagat arreu del país.

A explorar aquest nou marc de pensament liberal i constitucionalista dedica Marfany les més de dues-cents cinquanta pàgines del capítol I, intitulat rònegament «Nacionalisme». El nou nacionalisme espanyol parteix del trauma i les contradiccions que va representar la Guerra del Francès o Guerra d'Independència, que, entre moltes altres novetats, generà tota una retòrica al voltant dels termes «pàtria» i «patriotisme», ara carregats d'unes connotacions de reivindicació liberal

desconegudes abans. L'adhesió de la burgesia i la intel·lectualitat catalana a aquest nou marc d'adscripció identitària és indiscutible i Marfany la documenta amb una profusió de dades, que inclouen fins i tot metàfores usuals a l'època, molt del gust del científisme aplicat a la indústria (la Pàtria és com un corrent d'electricitat que galvanitza voluntats i consciències).

Com que paraules i metàfores s'entrellacen, els termes «nació» i «pàtria» palesen la proximitat conceptual amb «província». I tot just «Provincialisme: una digressió» és el títol del més breu dels tres capítols de l'obra, el segon, on Marfany, després d'insistir en la idea que ni abans, durant o després de la Guerra del Francès es va produir una inexistent renaixença nacional catalana, revisa l'abast semàntic que tenen a l'època els termes «província» i «provincialisme» i refuta els intents de vincular-los a una lectura en clau catalanista, sigui per la banda independentista, federalista o neoforalista.

L'autor dedica el tercer capítol, «Regionalisme», de nou vora dues-centes cinquanta pàgines, a indagar en el pas del provincialisme antiquari al regionalisme. Aquest és, per a Marfany, una subideologia i una pràctica política complementària de la ideologia i la pràctica del nacionalisme espanyol i del seu marc nacional, que a l'època és el de tots els catalans sense exclusió. La reconstrucció de la catalanitat vol dir en aquest context la suma de glòries passades, valors monumentals i problemes pendents d'una resolució adequada, que els catalans plantegen com a aportació específica al nou estat liberal en construcció. Quasi un segle més tard, els valencians en faran una paràfrasi en l'himne de l'exposició regional (1909), elevat després a rang estatutari, el primer vers del qual és la proclama «Para ofrendar nuevas glorias a España». Marfany tanca el llibre amb un apartat de conclusió que es titula «Indústria i Nació», on precisa que les polítiques econòmiques defensades per la burgesia catalana (prohibicionisme primer; després proteccionisme, enfront del lliurecanvisme propugnat per l'oligarquia terratinent i financera) no implicaven cap mena d'oposició als interessos de l'Estat, tot al contrari, es presentaven com la millor garantia del seu assentament i continuïtat.

Com és habitual en els seus treballs, Marfany desgrana al llarg del text, amb rigor primmirat, una munió de detalls factuais que no coneixíem o que havíem llegit amb el biaix teleològic del cànon (circumstàncies concretes, dates, llocs i noms propis, xifres, publicacions...), acotant-los amb centenars de notes numerades i encara acompanya cadascuna de les cinc parts de l'obra amb un apartat de notes addicionals. Val a dir que tota aquesta informació s'acobla dins el text sense voluntat d'erudició espaterrant. Més aviat s'ajusta a una exigència de rigor intel·lectual, que comença en la declaració de les fonts i en les constants remissions als milers de

documents examinats. La lectura del llibre pot resultar en alguns moments feixuga per l'abundor d'informació, de vegades amb planes i planes de paràgrafs ben llargs. Marfany n'és conscient i mitiga la prolixitat intercalant-hi sempre incisos, on mai no és confon l'exposició dels fets i la interpretació o valoració d'aquests. De tant en tant, deixa anar algun comentari irònic o moderadament mordaç envers mètodes (l'anàlisi del discurs, amb la seva parafernàlia) o investigadors que han pogut llegir de manera ben diferent les mateixes dades que ell addueix.

Unes dades que, sota el seu intel·ligent esguard, ens permeten millorar la visió, també crítica, que d'aquest període ja ens havia donat el 1992 Josep Maria Fradera en el clàssic *Cultura nacional en una societat dividida. Patriotisme i cultura a Catalunya (1838-1868)*. Fradera hi advertia una dissociació en el discurs i la pràctica política de la burgesia catalana, i de retruc del conjunt de les classes subalternes, que identificava amb la idea del doble patriotisme: Catalunya era la pàtria petita, Espanya la pàtria gran. Per a Marfany la dualitat s'associa a un repertori onomàstic més ben diferenciat. Segons la seva lectura, per als catalans del període 1789-1859, Espanya esdevindrà l'única «nació» de referència i la dipositària del «patriotisme». I correlativament, de manera harmònica i complementària, Catalunya s'hi afirmarà com a «país», «regió» o encara «província» i es farà creditora de l'«amor al país», de l'afecte incondicional dels seus fills. Però la jerarquia i l'ordre de magnituds és diversa. I sols començarà a canviar, en part i a poc a poc, quan les noves relacions i interessos de classe, dotades d'un imaginari divers, ho exigeixin.

En definitiva, Marfany ha produït un llibre magnífic, que requereix un considerable esforç de lectura, més d'actitud mental que d'inversió temporal, i que si bé no ens descobreix un panorama insòlit, apama i documenta amb precisió de cartògraf el territori històric que selecciona. Un llibre que desarbora definitivament el mite canònic de la Renaixença. ◀